

JIŘÍ BLAŽEK

MEZIREGIONÁLNÍ ROZDÍLY V ČESKÉ REPUBLICE V TRANSFORMAČNÍM OBDOBÍ

J. Blažek: *Inter-Regional Disparities in the Czech Republic During the Transition*. – Geografie-Sborník ČGS, 101, 4, pp. 265 – 277 (1996). – The article deals with the development of inter-regional disparities in the Czech Republic during the period of transition. Regional disparities are firstly set into wider context of regional development theories and consequently, disparities within the Czech Republic are compared with those in EU member states. Since the unemployment rate in the Czech Republic is unusually low, the inter-regional disparities seem small. However, the coefficient of variation reveals the contrary. Finally it is concluded that the inter-regional disparities in average incomes are still only a fraction of the disparities in economic performance of the regions.

KEY WORDS: inter-regional disparities – differentiation – equalization – unemployment – entrepreneurial activity – wages.

Autor děkuje GA UK Praha za finanční podporu grantu č. 226/96, v jehož rámci byl tento příspěvek zpracován.

Úvod

V transformačním období došlo k několika významným procesům, jejichž společným jmenovatelem je diferenciaci dříve relativně homogenního prostředí. K výrazné diferenciaci již došlo nejen na úrovni jednotlivců, profesních skupin, ale i na úrovni celých ekonomických odvětví. Diferenční procesy mají i významnou teritoriální dimenzi, jak již v současnosti ukazují značné rozdíly v ekonomické aktivitě a výkonnosti na úrovni obcí, měst i regionů. Tento příspěvek se proto soustředí na otázku významu, měření a velikosti meziregionálních rozdílů v České republice v evropském kontextu a na jejich vývoj v perspektivě.

Koncepční duality při studiu regionální problematiky

Pro pochopení dynamiky regionálního vývoje je nutné poznání dvou základních a navzájem souvisejících typů otázek. Prvním typem jsou příčiny diferenciaci, resp. nerovnoměrnosti vývoje jednotlivých oblastí a navazující vztahy mezi mechanismy diferenciacními, resp. koncentračními, kumulativními a selektivními na jedné straně a mechanismy nivelizačními na straně druhé (Blažek 1996c). Druhým typem otázek je diskuse vhodnosti a možností ovlivňování živelných procesů regionální diferenciaci ze strany orgánů decizní sféry, a tedy formulování koncepčního východiska při tvorbě regionální politiky v nejširším slova smyslu.

Tradiční pojetí regionálního růstu hledalo příčiny odlišného vývoje jednotlivých oblastí v rozdílných fyzickogeografických podmínkách (viz též geografic-

ky determinizmus) nebo v rozdílech polohových (viz lokalizační teorie). Fyzickogeografické podmíněnosti však byly v průběhu vývoje stále více překonávány a významově překrývány odlišnou reakcí lidské společnosti na rozdílnou atraktivitu jednotlivých oblastí již (spolu) vytvořenou aktivní – vnitřně podmíněnou – činností člověka (viz např. Chisholm 1995, Massey 1979). Problematika nerovnoměrného prostorového vývoje společnosti je pak komplexně řešena teorií geografické organizace společnosti. Za vůdčí princip organizace komplexních systémů je touto teorií považována hierarchická diferenciací, podmíněná jak diferenciací vnějších podmínek, tak i vnitřně – tedy aktivitou prvků a subsystémů (viz Hampl 1996b). S jistou dávkou zjednodušení lze tedy říci, že prvotním impulzem k diferenciaci ve formě a intenzitě využití území byly především rozdílné reakce lidí na odlišné přírodní podmínky, zatímco později se hlavním zdrojem diferenciací stala rozdílná reakce lidí na již existující rozmístění socioekonomických aktivit (rozvinutí určitých forem hospodaření, zohlednění koncentračních, resp. aglomeračních výhod apod.). Přitom je zřejmé, že s růstem vyspělosti společnosti mohou socioekonomické aktivity člověka stále více uvolňovat vazbu na fyzickogeografické podmínky jednotlivých regionů. Tyto dvě fáze však nelze z hlediska časového rozlišit a často nepochybně docházelo ke vzájemnému prolínání obou faktorů, byť se proporce v jejich významu během času zřetelně měnila (viz Massey 1979).

Výrazným impulzem k hlubší diferenciaci celého území osídleného člověkem byla nepochybně průmyslová revoluce, umožněná především vynálezem parního stroje (považovaného za „matku“ průmyslových měst – viz Purš 1973), čímž byla narušena do té doby silná vazba hospodářských aktivit na přírodní zdroje energie, zejména na vodní toky. Průmyslová výroba má oproti zemědělství zcela odlišné podmínky pro svůj rozvoj. Typická je především nutnost výrazné územní koncentrace. Hlavní faktory podmiňující v případě průmyslu vytváření mechanismů typu pozitivní zpětné vazby byly (a jsou) dvojího typu. Prvním jsou úspory z rozsahu produkce, druhým typem pak jsou aglomerační úspory – viz P. Krugman (1991). Přestože tyto přirozené vývojové mechanismy přispěly k podstatné změně prostorové organizace společnosti, tj. k umocnění rozdílů v atraktivitě a výkonnosti regionů a sídel, ani tyto mechanismy nemohou probíhat neomezeně.

Omezení koncentračních mechanismů je v zásadě opět dvojího druhu. První bariérou pro neomezený růst koncentrace nebo velikosti je existence určitého – byť vývojově částečně proměnlivého – rozmezí „optimálního rozsahu“ pro vyvíjení jednotlivých druhů aktivit (dané např. v případě výroby jednak formou organizace výroby a jednak charakterem – „vlastnostmi“ – produkce, viz Sayer 1992). Druhou skupinu limitujících faktorů definovala neoklasická teorie, zdůrazňující mj. přirozenou tendenci ekonomiky k využívání volných zdrojů.

Právě odlišný význam prisuzovaný nivelizačním/konvergenčním nebo naopak koncentračním, kumulativním a selektivním procesům vedl ke vzniku dvou základních teoretických směrů při studiu regionální problematiky (Chisholm 1995). První směr představují teorie vycházející z neoklasického nebo neokonzervativního paradigmatu, zdůrazňující převahu přirozených vyrovnávacích tendencí v dlouhodobém horizontu. Druhý základní směr, který naopak předpokládá existenci dlouhodobých rozdílů mezi regiony, tvoří teorie odvíjející se od keynesiánského nebo (post-) marxistického paradigmatu (především různé varianty modelů „jádro-periferie“, např. Myrdal 1957, Hirschman 1959, Boudeville 1966, Massey 1984). Oba tyto směry se liší v náhledu na příčiny, význam a vývojové trendy meziregionálních rozdílů i na

účelnost a formy jejich ovlivnění ze strany státu. Teorie vycházející z marxistických nebo keynesiánských pozic považují za příčinu regionálních nerovnováh živelný charakter kapitalizmu, zdůrazňují především jejich negativní důsledky jako je umrtvení části zdrojů (lidských i materiálních), sociální nespravedlnost a s tím související sociální nestabilita, v problémových regionech pak omezenou participaci na pozitivních vývoje, která může vést až k dezintegračním tendencím. Zastánci těchto směrů jsou dále přesvědčeni, že bez státních intervencí by převládaly divergenční trendy a meziregionální nerovnováha bude existovat dlouhodobě (trvale).

Naopak zastánci teorií regionálního vývoje vycházející z neoklasických postulátů nehovoří o regionálních nerovnováhách, ale spíše o meziregionálních rozdílech, jejichž vznik považují za přirozený jev, daný odlišnými podmínkami. Zdůrazňují především pozitiva, která z meziregionálních rozdílů vyplývají. Vyzdvihují zejména možnost specializace (v této souvislosti připomeňme Ricardovu teorii komparativních výhod, objasňující princip, který umožňuje výhodný obchod pro obě strany, a to i v případě vzájemného obchodu mezi různě vyspělými regiony, viz např. Armstrong, Taylor 1990), dále uvádějí větší možnosti variantnosti a plurality a konečně poukazují na stimulační funkci (meziregionálních) rozdílů podporující sociální (i geografickou) mobilitu. Z vývojového hlediska pak zdůrazňují význam kooperačních, integračních a stabilizačních tendencí (viz např. Hampl 1996a).

Lze tedy shrnout, že existence meziregionálních rozdílů má pozitivní i negativní aspekty, přičemž míra jejich uplatnění záleží na jejich povaze a společenském kontextu, neboť ve společnosti nepochybně existuje různá míra citlivosti na různé druhy rozdílů a nerovností (míra nezaměstnanosti, výše mezd, kvalita životního prostředí apod.). Míra této citlivosti se nadto může v různých obdobích i výrazně měnit.

Meziregionální rozdíly však můžeme považovat až za druhotné vůči kontrastům sociálním, kde v bezprostřední blízkosti můžeme pozorovat daleko větší rozdíly (blíže viz např. Večerník 1996, diferenciačními procesy uvnitř měst na příkladu Prahy se zabývá např. Sýkora 1996). Význam meziregionálních rozdílů lze v tomto smyslu označit za sekundární vůči sociální stratifikaci. Závažné jsou ovšem v tom, že velké meziregionální rozdíly vlastně indikují deformaci „zdravé“, „pozitivní“ struktury společnosti, příp. ekonomiky v dané oblasti, kdy se výrazně liší šance občanů podle toho, kde žijí, čímž je narušen princip prostorové spravedlnosti (viz např. Dunford 1996). Z tohoto hlediska může prostorová mobilita hlavních výrobních faktorů, tj. pracovních sil a kapitálu plnit funkci významného vyrovnávacího (regulačního) mechanismu.

Možnosti a metodologické problémy při měření meziregionálních rozdílů

Velmi relevantní je pochopitelně otázka výběru proměnných, pomocí kterých se meziregionální rozdíly měří. V západoevropských zemích se regionální variabilita nejčastěji analyzuje podle míry nezaměstnanosti, podle výše hrubého domácího produktu, příp. dle míry podnikatelské aktivity. Z prvních dvou proměnných se také vychází při vymezování problémových regionů pro potřeby regionální politiky Evropské unie. V České republice dosud nejsou údaje o hrubém domácím produktu na regionální úrovni k dispozici, ale alternativně je možné použít jako proměnnou výši mezd. Oficiální statistikou uváděný počet podnikatelů nevyjadřuje dobře míru podnikatelské aktivity, neboť

trpí některými metodickými nedostatky a nejsou, resp. nemohou z ní být vyřazováni podnikatelé (živnostníci), kteří nevyvíjejí žádnou činnost (blíže viz Maryáš 1996). Jak ukázaly předchozí práce, (Blažek 1996a, Střelská 1996) i přes některé nevýhody má velmi dobrou vypovídací schopnost objem daní zaplacených drobnými podnikateli. Meziregionální variabilitu v České republice tedy budeme sledovat podle těchto tří charakteristik, tj. podle míry nezaměstnanosti, podle výnosů daně fyzických osob z podnikání a podle výše průměrných mezd.

Počet regionů, mezi kterými budeme velikost rozdílů měřit, byl zvolen tak, aby byla co nejvíce zabezpečena srovnatelnost se zeměmi Evropské unie. V rámci Evropské unie se meziregionální rozdíly i variabilita nejčastěji sledují na úrovni NUTS II (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques), která odpovídá např. regionům ve Francii, provinciím v Nizozemsku nebo Regierungsbezirke v Německu. Při interpretaci výsledků je třeba vzít v úvahu skutečnost, že zatímco oblasti NUTS II byly vymezovány se snahou o minimalizaci rozdílů v jejich absolutní velikosti, nutně se proto liší počet jednotek, na které jsou členěny „malé“ a „velké“ státy. To může poněkud nadhodnocovat meziregionální variabilitu ve větších zemích. V České republice jednotkám NUTS II z hlediska populační velikosti i rozlohy nejlépe odpovídají „bývalé“ kraje. Vzhledem k tomu, že ve srovnatelných zemích (např. Nizozemsko, Belgie, Řecko nebo Portugalsko; oficiální údaje Evropské unie za Rakousko ještě nejsou k dispozici) není hlavní město samostatnou jednotkou, ale součástí širšího regionu, je nutno soubor jednotek upravit, a to tak, že Praha bude spojena se Středočeským krajem. Oprávněnost tohoto kroku vyplývá i ze specifické situace na trhu práce v Praze, kde je sice oficiálně registrována mimořádně nízká nezaměstnanost, nicméně Výběrové šetření pracovních sil prováděné na úrovni krajů udává přibližně 2% míru nezaměstnanosti (tedy 7x vyšší než údaje Ministerstva práce a sociálních věcí), což je zdaleka největší rozdíl ze všech krajů¹⁾.

Metodický postup a výsledky

Míra meziregionální variability je pro státy Evropské unie počítána EU-ROSTATEM jako směrodatná odchylka nezaměstnanosti vážená velikostí regionů podle vzorce:

$$Sd = \sqrt{\frac{\sum(x_i - x)^2 n_i}{\sum n_i}}$$

kde x_i je míra nezaměstnanosti v regionu i ,
 x je průměrná míra nezaměstnanosti v celku vyššího řádu (příslušný stát)
a n_i je velikost regionu i měřená počtem ekonomicky aktivního obyvatelstva.

Analogickým způsobem byla vypočítána míra meziregionální variability pro Českou republiku. Srovnání meziregionální variability podle míry nezaměstnanosti v České republice s vybranými státy Evropské unie nabízí tabulka 1.

¹⁾ Tento rozdíl lze vysvětlit především tím, že nezaměstnaní v Praze preferují spíše individuální formy hledání zaměstnání než prostřednictvím pracovních úřadů, čemuž přispívá obrovská koncentrace kontaktů, nabízených pracovních míst i činnost soukromých zprostředkovatelských agentur.

Tab. 1 – Mezuregionální rozdíly podle míry nezaměstnanosti v České republice a ve vybraných zemích Evropské unie (rok 1993)

Stát	Směrodatná odchylka	Míra nezaměstnanosti (%)	Variační koeficient (%)	Počet jednotek NUTS II
Itálie	7,0	11,2	62,5	20
Španělsko	5,3	21,3	24,9	17
Belgie	2,8	8,8	31,8	10
Velká Británie	2,3	10,3	22,3	35
Řecko	2,1	7,8	26,9	13
Francie	1,8	10,3	17,5	26
Německo	1,5	7,0	21,4	36
Portugalsko	1,3	4,9	26,5	7
Nizozemsko	1,0	8,2	12,2	12
Dánsko	0,6	10,6	5,7	3
Česká republika	1,5	3,4	43,4	7

Prameny: EUROSTAT, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, vlastní výpočet pro Českou republiku

Údaje v tabulce naznačují, že meziregionální rozdíly podle míry nezaměstnanosti měřené směrodatnou odchytkou jsou v České republice ve srovnání se zeměmi Evropské unie malé. Tento výsledek by tedy ospravedlňoval spíše okrajové postavení oficiální regionální politiky v České republice.

Velikost směrodatné odchytky nicméně závisí i na průměrné míře nezaměstnanosti v jednotlivých zemích. Stejně hodnoty směrodatné odchytky tak může být dosaženo buď kombinací velké meziregionální variability a nízké průměrné míry nezaměstnanosti (situace České republiky) nebo naopak kombinací nízké meziregionální variability a vysoké průměrné míry nezaměstnanosti (např. Francie). Směrodatná odchylka tak vlastně zachycuje určitou formu společenské zátěže, kterou v dané zemi nezaměstnanost představuje. Alternativní pohled na problematiku meziregionálních rozdílů proto nabízí použití bezrozměrného variačního koeficientu (V_x). Vzhledem k mimořádně nízké průměrné míře nezaměstnanosti v České republice získáme pomocí variačního koeficientu značně odlišné výsledky a Česká republika se podle velikosti meziregionálních rozdílů vyjádřených variačním koeficientem zařadí hned za Itálii.

Rozhodnout, která z obou měř variability poskytuje objektivnější pohled na velikost meziregionálních rozdílů, je prakticky nemožné. Zatímco variační koeficient srovnává jen variabilitu, směrodatná odchylka zohledňuje i průměrnou míru proměnné. Variační koeficient naopak umožňuje vzájemné porovnání variability proměnných s odlišnými průměrnými hodnotami. Pomocí variačního koeficientu tak můžeme posoudit, zda jsou meziregionální rozdíly větší podle míry nezaměstnanosti nebo podle míry podnikatelské aktivity a srovnat jejich variabilitu i s variabilitou podle výše průměrných mezd.

Vývoj meziregionální variability v České republice podle míry nezaměstnanosti a podle výnosů daně z podnikání je zachycen v tabulkách 2 a 3.

Směrodatná odchylka v tomto případě ztrácí do značné míry svou vypovídací schopnost, neboť proměnné jsou měřeny v odlišných jednotkách (nezaměstnanost v %, daňový výnos v tis. Kč na obyvatele), proto bude hodnocení vycházet z porovnání časových řad variačních koeficientů. Vývoj meziregionální variability je u obou proměnných v zásadě podobný, tj. postupně se zpomalující nárůst (v případě daňových výnosů je růst variability poněkud str-

Tab. 2 – Vývoj meziregionální variability v České republice podle míry nezaměstnanosti

rok	1992	1993	1994	1995
Sd	0.87	1.48	1.44	1.43
Vx	33.4	43.4	45.0	47.5

Prameny: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, vlastní výpočet

Pozn.: Vážená směrodatná odchylka a variační koeficient pro 7 krajů České republiky, Praha byla spojena se Středočeským krajem

Tab. 3 – Vývoj meziregionální variability podle výnosu daně z příjmu fyzických osob z podnikání

rok	1993	1994	1995
Sd	0.11	0.48	0.67
Vx	32.5	43.1	46.4

Prameny: interní materiály Ministerstva financí ČR, vlastní výpočet

Pozn.: Vážená směrodatná odchylka a variační koeficient pro 7 krajů České republiky, Praha byla spojena se Středočeským krajem

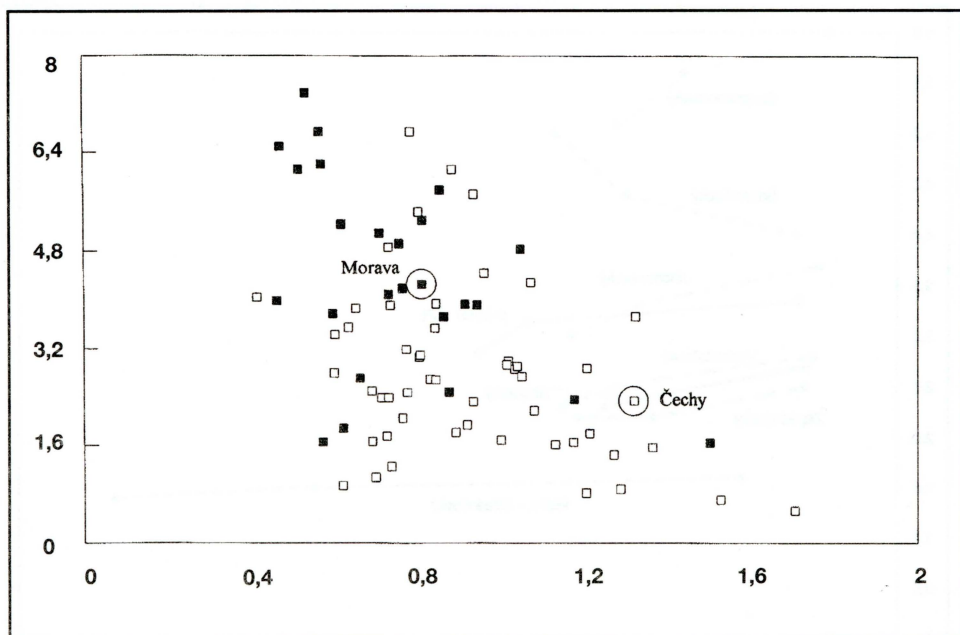
1 – 2 %). Uvedené tvrzení tedy neplatí na úrovni okresů, ale jen na úrovni ekonomiky jako celku a souvisí mj. s nízkou geografickou mobilitou obyvatelstva.

Z tohoto hlediska lze okresy rozlišit do tří hlavních skupin. První skupinu představují okresy s nízkou nezaměstnaností a vysokými daňovými výnosy od drobných podnikatelů. Do této skupiny patří všechny okresy s bývalými krajskými městy a některé další, převážně silně urbanizované okresy. Tyto okresy představují ekonomicky nejsilnější skupinu. Druhým typem okresů jsou okresy, které vykazují nízkou míru podnikatelské aktivity a současně i nízkou míru nezaměstnanosti. Tyto okresy by tedy podporovaly tvrzení o nízké nezaměstnanosti, jakožto bariéře rychlejšího růstu (do této skupiny patří okresy Benešov, Beroun, Blansko, Brno-venkov, Domažlice, Havlíčkův Brod, Cheb, Chrudim, Jindřichův Hradec, Jičín, Klatovy, Kutná Hora, Pelhřimov, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Prachatice, Rakovník, Rychnov nad Kněžnou, Sokolov, Trutnov, Uherské Hradiště, Ústí nad Orlicí a Vyškov). Jedná se však zpravidla o okresy ležící v zázemí velkých měst nebo v turisticky atraktivních oblastech (převážně v Čechách), kde (až na některé výjimečně atraktivní oblasti) výraznou podnikatelskou aktivitu nelze příliš očekávat. Do třetí skupiny s relativně vysokou nezaměstnaností a současně s nízkými výnosy z daně z podnikání patří zejména okresy s výrazným zastoupením těžkého průmyslu (v Čechách i na Moravě) a moravský venkov (okresy Břeclav, Bruntál, Děčín, Frýdek-Místek, Hodonín, Jihlava, Karviná, Kroměříž, Litoměřice, Louny, Most, Nový Jičín, Nymburk, Olomouc, Opava, Ostrava, Přerov, Příb-

mější než v případě nezaměstnanosti). V roce 1995 již byla meziregionální variabilita podle obou proměnných téměř shodná. Toto zjištění je poměrně významné, neboť potvrzuje, že mezi mírou nezaměstnanosti a mírou podnikatelské aktivity existuje určitý vztah.

Zajímavý pohled proto nabízí porovnání míry nezaměstnanosti a výnosů daně z podnikání podle okresů, kdy v roce 1994 neexistoval ani jeden okres s vysokými daňovými výnosy od drobných podnikatelů, kde by současně byla vysoká míra nezaměstnanosti. Naopak v okresech, kde jsou daňové výnosy nízké, může, ale nemusí být nezaměstnanost vysoká.

Obrázek 1 ilustruje značné mezio-
kresní rozdíly podle základních ekonomických charakteristik. Výsledky však nepotvrzují poměrně často opakované tvrzení, že nízká nezaměstnanost je bariérou rychlejšího růstu, protože nejvyšší výkonnosti (alespoň podle dostupných ukazatelů) dosahují právě oblasti s nejnižší nezaměstnaností vůbec (tedy kolem

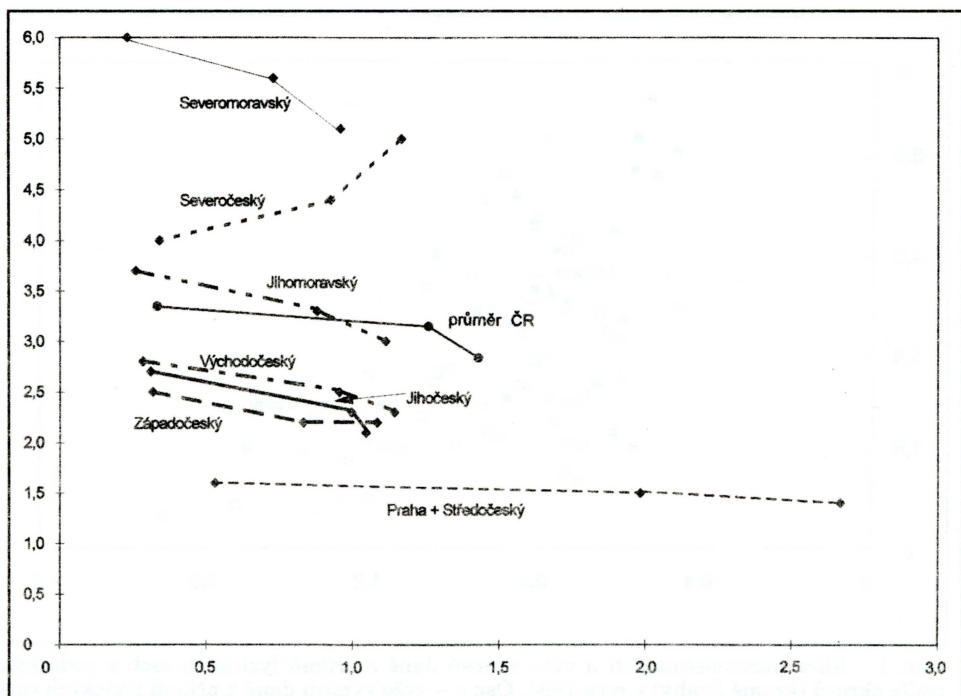

Obr. 1 – Míra nezaměstnanosti a výše výnosů daně z příjmů fyzických osob z podnikání podle okresů (kromě Prahy) v roce 1994. Osa x – výše výnosů daně z příjmů fyzických osob z podnikání (v tis. Kč na obyvatele); osa y – míra nezaměstnanosti (v %). Upraveno podle Blažek (1996a). Černé čtverečky označují okresy ležící na Moravě, bílé v Čechách. Průměrné hodnoty pro okresy v Čechách a na Moravě jsou označeny kroužkem.

ram, Rokycany, Strakonice, Svitavy, Šumperk, Tachov, Třebíč, Znojmo a Žďár nad Sázavou). O těchto okresech lze jen stěží říci, že by růst výkonnosti jejich ekonomik byl podvázán nízkou mírou nezaměstnanosti. Skutečnou situaci by mohlo objasnit jen detailnější šetření v těchto skupinách okresů, z hlediska strukturálních změn je však důležitější velikost flukтуаční složky nezaměstnanosti než její míra. Vysoká flukтуаční složka nezaměstnanosti totiž umožňuje rychlé strukturální změny v ekonomice i za velmi nízké míry nezaměstnanosti.

Analýza změn pozice jednotlivých okresů v průběhu delšího období by mohla odhalit nové poznatky o vztahu těchto dvou základních indikátorů ekonomické prosperity. Na obrázku 2 je proto zachycen časový vývoj hodnot míry nezaměstnanosti a velikosti daňových výnosů, a to z důvodu přehlednosti podle krajů.

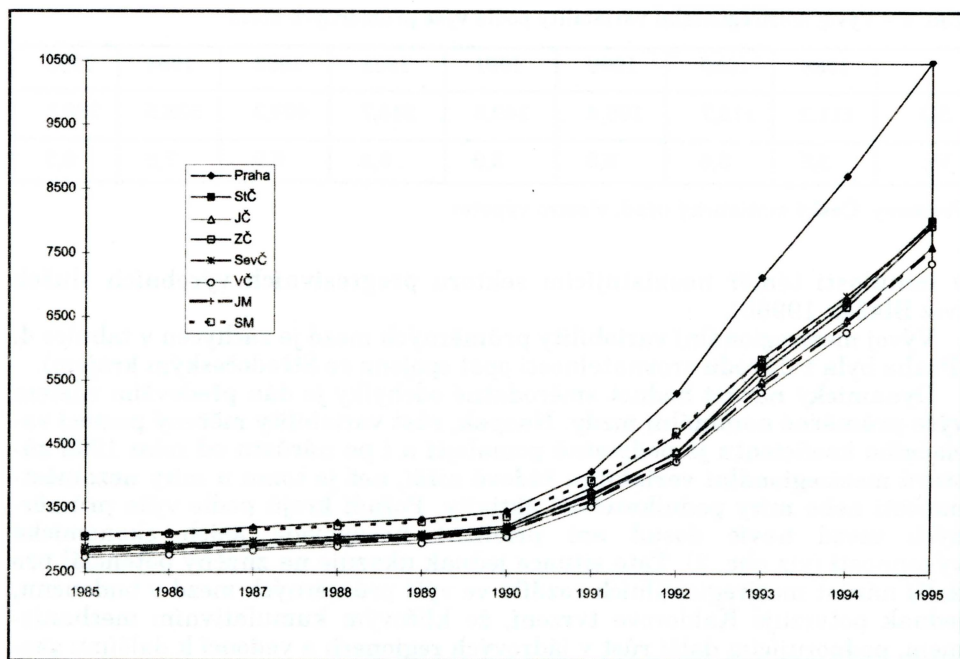
Obrázek 2 dokumentuje, že k nejvýraznějšímu zlepšení pozice vzhledem k ostatním krajům došlo v případě Severomoravského a Jihomoravského kraje. Naopak, k výraznému zhoršení, danému nárůstem nezaměstnanosti, došlo u kraje Severočeského, a to i přesto, že se zde zvýšila podnikatelská aktivita. K nárůstu nezaměstnanosti docházelo v tomto kraji i v roce 1996, takže již v prvním pololetí předstihl dosud tradičně první Severomoravský kraj (blíže viz Tomeš 1996). Kraje Východočeský, Západočeský a Jihočeský po celé tříleté období oscilovaly kolem průměrných hodnot za celou republiku. Mezi roky 1994 a 1995 došlo u Jihočeského kraje v podstatě ke stagnaci výnosů daně

Obr. 2 – Vývoj vztahu mezi mírou nezaměstnanosti a výnosy daně z příjmu fyzických osob z podnikání (DPP) podle krajů v letech 1993-1995. Osa x – daně z příjmu fyzických osob z podnikání (v tisících Kč/1 obyv.); osa y – počet nezaměstnaných (v procentech). Pramen: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, interní materiály Ministerstva financí ČR. Kreslil: B. Burcin.

z příjmu fyzických osob z podnikání (zejména přihlédneme-li k inflaci), čímž byl „kompenzován“ velmi prudký nárůst daňových výnosů mezi roky 1993 a 1994. Tyto výkyvy jsou typické právě pro relativně menší celky, resp. celky s relativně nízkým ekonomickým potenciálem, kterým Jihočeský kraj dosud zůstává. Spojením Středočeského kraje se svým centrem Prahou sice vznikl „přirozenější“ celek, ale jeho výjimečnost zůstala zachována.

Obrázek 2 však nabízí alternativní pohled na růst meziregionální variability v České republice zjištěný pomocí standardních statistických metod (viz výše). Z obrázku vyplývá, že k divergenci dochází nikoliv na samých hranicích souboru, ale spíše „uvnitř“ (viz konvergence Severomoravského a Západočeského kraje vs. trendy Severočeského a Jihočeského kraje). Nárůst meziregionální variability nemusí tedy být nutně způsoben např. rychlejším růstem v nejvyspělejších regionech a dalším zaostáváním nejslabších regionů, ale k nárůstu variability může docházet i například při procesu postupného odpoutávání dvou skupin regionů a jejich vzdalování opačným směrem od průměrných hodnot souboru jako celku.

Obr. 3 – Vývoj průměrných mezd podle krajů v letech 1988-1995. Osa x – roky; osa y – průměrná mzda podle krajů v Kč. Pramen: Český statistický úřad.

Meziregionální rozdíly podle výše průměrných mezd

V závěrečné části se pokusíme konfrontovat zjištěné poznatky s vývojem průměrných mezd v jednotlivých krajích a porovnat meziregionální variabilitu mezd s variabilitou míry nezaměstnanosti a míry podnikatelské aktivity.

Přestože dominujícím trendem je prudký nárůst průměrných mezd v posledních několika letech v Praze ²⁾, z grafu vyplývají i některé další zajímavé, byť významově sekundární změny. Překvapivá je především skutečnost, že po celé období byly nejnižší mzdy vypláceny ve Východočeském kraji. Druhé nejnižší mzdy vykazoval Jihočeský kraj, ale v transformačním období tento kraj předstihl kraj Jihomoravský. Po celé období si vedoucí pozici udržela Praha, následovaná Severomoravským krajem. Severomoravský kraj byl v transformačním období nejprve předstížen (paradoxně) Severočeským krajem a v roce 1994 i krajem Středočeským. Prudký nárůst mezd v Praze začal v roce 1992, kdy zde již pravděpodobně došlo k ekonomickému oživení a k prudkému růstu poptávky po kvalifikovaných silách, zatímco v ostatních krajích ještě přetrvávala ekonomická stagnace nebo pokles. Výrazný růst mezd v Praze do značné míry odráží strukturální změny, ke kterým zde v posledním období došlo. Jedná se zejména o růst významu i zaměstnanosti v terciéru, v jeho rámci pak především

²⁾ Z tohoto důvodu jsou v případě mezd údaje za Prahu a Středočeský kraj uváděny zvlášť.

Tab. 4 – Vývoj meziregionální variability podle výše průměrných mezd

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
SD	111,2	113,7	108,4	149,5	244,7	403,3	538,5	763,1
Vx	3,6	3,6	3,3	3,9	5,3	6,9	7,8	9,3

Prameny: Český statistický úřad, vlastní výpočet

v minulosti téměř neexistujícím sektoru progresivních výrobních služeb (viz Blažek 1996b).

Vývoj meziregionální variability průměrných mezd je zachycen v tabulce 4. (Praha byla z důvodu srovnatelnosti opět spojena se Středočeským krajem).

Dynamický nárůst hodnot směrodatné odchylky je dán především růstem výše průměrné nominální mzdy. Naopak, růst variability měřený pomocí variačního koeficientu je podstatně pomalejší a i po nárůstu od roku 1992 zůstává meziregionální variabilita řádově nižší, než je tomu u míry nezaměstnanosti nebo míry podnikatelské aktivity. Pořadí krajů podle výše průměrných mezd navíc dosud ani přibližně neodpovídá jejich ekonomické výkonnosti (viz obr. 2). Tato situace jednak ukazuje na značný potenciál pro další nárůst meziregionálních rozdílů ve výši průměrných mezd v budoucnu, jednak potvrzuje Kaldorovo tvrzení, že klíčovým kumulativním mechanismem, podporujícím další růst v jádrových regionech a vedoucí k dalšímu zaočísťování periferních regionů, je vedle aglomeračních výhod právě větší rozdíl v produktivitě práce než ve výši mezd mezi těmito typy regionů (Kaldor 1970). Jinými slovy, pracovní síla je vzhledem k její produktivitě levnější v jádrových regionech než v regionech periferních.

Závěr

Príspevek byl zaměřen na analýzu vývoje meziregionálních rozdílů v průběhu ekonomické a společenské transformace v České republice. Ze standardního ukazatele meziregionální variability, používaného v zemích Evropské unie (vážená směrodatná odchylka míry nezaměstnanosti), vypočítaného pro Českou republiku by vyplývalo, že meziregionální rozdíly jsou v naší republice i přes citelný nárůst v letech 1992 – 1993 relativně malé. Hlavním důvodem nízkých hodnot směrodatné odchylky je však mimořádně nízká míra nezaměstnanosti v České republice. Naopak, podle hodnot variačního koeficientu, očísťujícího velikost směrodatné odchylky o výši průměrné hodnoty, jsou u nás meziregionální rozdíly velmi výrazné, neboť v zemích Evropské unie dosahuje vyšší hodnoty variačního koeficientu pouze Itálie. Podobně vysoké hodnoty variačního koeficientu jako v případě nezaměstnanosti vykazuje i variační koeficient míry podnikatelské aktivity obyvatelstva. Naopak, meziregionální rozdíly v průměrných mzdách jsou dosud výrazně nižší a pořadí krajů podle výše mezd neodpovídá jejich ekonomické výkonnosti, což ukazuje na existenci značného prostoru pro další mzdovou diferenciaci.

Diskuse regionální politiky, jakožto odpovědi vlády na současné diferenciací tendence regionálního vývoje v České republice, přesahuje možnosti tohoto příspěvku. Lze jen uvést, že regionální dopad ostatních, „neregionálních“ politik (např. systém pravidel upravující financování místní správy nebo i celé fiskální politiky vlády) je podstatně větší než oficiální regionální

politiky v úzkém pojetí (viz např. Blažek 1996c). Podobně, zřízení samosprávy na regionální úrovni (pravděpodobně v roce 1998) nemusí nutně vést ke snížení meziregionálních rozdílů, ale naopak, v případě poskytnutí značné fiskální autonomie regionům, může regionální úroveň samosprávy přispět k dalšímu rozevírání nůžek mezi regiony. Decentralizace kompetencí na regiony však může být významným stimulem lokální a regionální iniciativy. Za současné situace však lze říci, že vzhledem k mimořádně nízké míře nezaměstnanosti i nízké míře meziregionální variability v úrovni mezd není třeba usilovat o razantní intervenci ze strany vlády. Odlišná situace však může nastat již v blízké budoucnosti, a to v případě přijetí razantních liberalizačních kroků v ekonomické a bytové sféře.

Budoucí regionální vývoj v České republice bude ovlivňován jak změnami na „domácí scéně“ (např. rozvinutím trhu s byty), tak i tlaky souvisejícími s dalším otevíráním české ekonomiky a s jejím dalším přibližováním Evropské unii (např. postupně, ale zřetelně rostoucím tlakem na české podniky ze strany zahraniční konkurence). I když procesy probíhající ve vnitřním i vnějším prostředí budou působit spíše ve směru dalšího zvyšování meziregionálních rozdílů, prudký růst rozdílů mezi regiony je za stávajících podmínek nepravděpodobný a další diferenciaci lze očekávat především na mikroúrovni, především v závislosti na „měkkých“, subjektivních faktorech. Na makroúrovni lze oproti současnému regionálnímu vzorci očekávat jen změny sekundárního významu, a to především v postupné realizaci rozvojového potenciálu, nabídnutého změnou geopolitické situace (relativní zvýhodnění západních a jihozápadních částí státu), jak již naznačují výsledky některých prací (např. Blažek 1996b).

Literatura:

- ARMSTRONG, H., TAYLOR, J. (1993): *Regional Economics and Policy*. London, Harvester Wheatsheaf, 2. vyd., 397 s.
- BLAŽEK, J. (1996a): *Regional Patterns of Adaptability to the Transformation and Global Processes in the Czech Republic*. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae – Geographica č. 37, UK, Bratislava, s. 61-70.
- BLAŽEK, J. (1996b): *Nové institucionální rámce ekonomiky a regionální rozvoj: velké firmy a sektor progresivních výrobních služeb*. In: Hampl, M. (ed): *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. PřF UK, Praha, s. 303-314.
- BLAŽEK, J. (1996c): *Regionální vývoj v České republice v nových podmínkách: subjekty, organizační rámce a regulační mechanismy*. Dizertační práce, PřF UK, Praha, nestr.
- BOUDEVILLE, J. R. (1966): *Problems of Regional Economic Planning*. Edinburg Univ. Press, Edinburg, 192 s.
- DUNFORD, M. (1996): *Disparities in Employment, Productivity and Output in the EU: The Roles of Labour Market Governance and Welfare Regimes*. *Regional Studies*, roč. 30, č. 4, s. 339-357.
- HAMPL, M. (1996a): *Regionální rozdíly a proces transformace*. In: Pavlík, Z. (ed): *Zpráva o lidském rozvoji – Česká republika 1996*. PřF UK, Praha, s. 67-74.
- HAMPL, M. (1996b): *Teorie geografické organizace společnosti*. In: Hampl, M. a kol. (ed): *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. PřF UK, Praha, s. 13-34.
- HIRSCHMAN, A. O. (1959): *The Strategy of Economic Development*. Yale Univ. Press, New Haven, 217 s.
- CHISHOLM, M. (1995): *Britain on the edge of Europe*. Routledge, London, 182 s.
- KALDOR, N. (1970): *The Case for Regional Policies*. *Scottish Journal of Political Economy*, sv. 17, č. 3, s. 337-348.
- KRUGMAN, P. (1991): *Geography and Trade*. MIT Press, Cambridge, USA, 142 s.
- MARYÁŠ, J. (1996): *Regionální rozdíly v intenzitě malého a středního podnikání (v tisku)*.

- MASSEY, D. (1979): In what sense a regional problem? *Regional Studies* 13, č. 2, s. 233-243.
- MASSEY, D. (1984): *Spatial Division of Labour*. Mac Millan, London, 315 s.
- MYRDAL, G. (1957): *Economic Theory and Under-developed Regions*. Gerald Duckwords, London, 168 s.
- PURŠ, J. (1973): *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*. Praha, Academia, 733 s.
- SAYER, A. (1992): Ownership, division of labour and economic power. In: Dunford, M., Kafkalas, G. (eds): *Cities and regions in the new Europe*. Belhaven Press, London, s. 277-298.
- SÝKORA, L. (1996): *Současné proměny fyzické, funkční a sociální prostorové struktury Prahy*. Dizertační práce, PřF UK, Praha, nestr.
- STŘELSKÁ, E. (1996): *Regionální variabilita malého a středního podnikání v České republice*. Diplomová práce, PřF UK, Praha, 75 s.
- TOMEŠ, J. (1996): *Vývoj regionálních rozdílů v nezaměstnanosti jako indikátor transformačních změn*. In: Hampl, M. a kol. (ed): *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. PřF UK, Praha, s. 255-301.
- VEČERNÍK, J. (1996): *Sociální důsledky transformace*. In: Pavlík, Z. (ed): *Zpráva o lidském rozvoji – Česká republika 1996*. PřF UK Praha, s.43-55.

Ostatní použité materiály:

Competitiveness and Cohesion: Trends in the Regions. European Commission, Luxembourg, 1994, s. 206.

Interní materiály Ministerstva financí ČR.

Statistické materiály Českého statistického úřadu a Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.

S u m m a r y

INTER-REGIONAL DISPARITIES IN THE CZECH REPUBLIC DURING THE TRANSITION

The article deals with the development of inter-regional disparities in the Czech Republic during the period of transition. Regional disparities are firstly set into wider context of regional development theories and consequently, disparities within the Czech Republic on the NUTS II level (7 regions in the Czech Republic) are compared with those in EU member states (Table 1). Due to the extraordinarily low rate of unemployment in the Czech Republic, the inter-regional disparities measured by standard deviation seem small. The coefficient of variation, however, reveals the contrary as the Czech Republic ranks second after Italy. Similarly high rate of inter-regional disparities has been recorded also in the case of entrepreneurial activity (measured by per capita tax revenues from small entrepreneurs). Time series of variation coefficients for both phenomena are depicted in Table 2 (unemployment) and in Table 3 (rate of entrepreneurial activity).

Figure 1 shows the rate of regional disparities in 76 districts according to unemployment rate and tax revenues from small entrepreneurs. There are no districts which would show both high unemployment rate and high rate of entrepreneurial activity. Figure 2 depicts the same relation, but calculated for 7 regions only in the period 1993-1995. This figure offers an alternative look at the growth of inter-regional disparities within the Czech Republic. The increase of variation coefficients of both unemployment rate and entrepreneurial activity has not been caused by more rapid economic growth in the economically strongest regions and by worsening the situation in the weakest regions but rather by the shift of regions with formerly approximately average values towards both margins.

The last section is devoted to the development of inter-regional disparities measured by the level of average wages (see Figure 3 and Table 4). In the Czech Republic, the inter-regional disparities in average wages are still only a fraction of that in economic performance and contrary to expectations, there is no significant relation between economic performance and average wages of the regions.

Fig. 1 – The rate of unemployment and tax revenues from small entrepreneurs in Czech districts, 1994. Axis x – tax revenues from small entrepreneurs (in thousands CZK per ca-

pita); axis y – unemployment rate (in %). Modified according to Blažek, 1996a. Black squares represent districts in Moravia, white squares districts in Bohemia. Circles indicate mean values in Bohemian and Moravian districts.

Fig. 2 – Changing relations between the unemployment rate and tax revenues from small entrepreneurs in 7 Czech regions, 1993 – 1995. Axis x – tax revenues from small entrepreneurs (in ths. CZK per capita); axis y – number of unemployed (in %). Source: Ministry for Labour and Social Affairs, Ministry of Finance.

Fig. 3 – Development of average incomes by regions, 1988-1994. Axis x – years; axis y – average wage in CZK. StČ=Central Bohemia, JČ=South B., ZČ=West B., SevČ=North B., VČ=East B., JM=South Moravia, SM=North M. Source: Czech Statistical Office.

(Pracoviště autora: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2.)

Do redakce došlo 6. 9. 1996

Lektorovali Martin Hampl a Ludvík Kopačka